

УДК 159.922.76

ЗМІСТОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ УЯВЛЕНЬ ПРО МАЙБУТНЮ СІМ'Ю

Іваненко А.С., к. психол. н.,
старший викладач кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти
Донбаський державний педагогічний університет

Статтю присвячено проблемі формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю з метою удосконалення шляхів підготовки учнів спеціальної школи до дорослого самостійного життя, одна зі складових якого – створення власної сім'ї. Представлено систему корекційної роботи з формування в учнів 8–9-х класів спеціальної школи уявлень про майбутню сім'ю, розкрито її змістово-процесуальну основу.

Ключові слова: уявлення про майбутню сім'ю, розумово відсталі підлітки, психологічні умови, система корекційної роботи.

Статья посвящена проблеме формирования у умственно отсталых подростков представлений о будущей семье с целью усовершенствования путей их подготовки к взрослой самостоятельной жизни, одной из составляющих которой является создание собственной семьи. Представлена система коррекционной работы по формированию в учащихся 8–9-х классов специальной школы представлений о будущей семье, раскрыто ее содержательно-процессуальную основу.

Ключевые слова: представление о будущей семье, умственно отсталые подростки, психологические условия, система коррекционной работы.

Ivanenko A.S. BASIC DIRECTIONS OF CORRECTIONAL WORK TRAINING OF PUPILS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES FOR FUTURE FAMILY LIFE

The article is devoted to the training of pupils with intellectual disabilities for the future family life. The methodology of working on forming ideas about the future family of pupils with intellectual disabilities is presented in the article. It includes a set of lectures for parents such as and a set of lectures for pedagogues such as to provide the pedagogues and parents with psychological education on training pupils with intellectual disabilities for future family life and a complex program "I am a future family man" to form ideas about the future family of pupils of 8th and 9th forms with intellectual disabilities.

Key words: mentally retarded teenagers, ideas, future family, socialization.

У контексті сучасних освітніх трансформацій однією з ключових проблем спеціальної психології є підготовка дітей із порушеннями психофізичного розвитку. Важливим напрямком забезпечення інтеграції осіб цієї категорії, зокрема з вадами розумового розвитку, є їх підготовка до майбутнього сімейного життя, адже для багатьох осіб із легкою розумовою відсталістю післяшкільний етап соціалізації пов'язаний зі створенням власної сім'ї та життям у ній.

Окремі аспекти проблеми підготовки розумово відсталих дітей різних вікових категорій до майбутнього сімейного життя в контексті їхнього морального виховання представлено в наукових працях М. Буфетова, О. Вержиковської, В. Воронкової, І. Єременка, Н. Коломинської, В. Мачихіної, О. Хохліної; статевого виховання – Н. Бастун, О. Денисової, В. Левицького, С. Лукомської, М. Матвеевої, С. Миронової, А. Мухіної; сімейної соціалізації – Н. Галімової, М. Гогіна, О. Мастюкової, І. Татьянчикової, Г. Шаумарова та ін.

На думку М. Вовчик-Блакитної, Т. Демидової, З. Кисарчук, В. Кравець, В. Петренко,

А. Шмельова, молодих людей неможливо вважати підготовленими до шлюбу, якщо в них не сформовано чітких уявлень про мету одруження, очікування від майбутньої сім'ї, уявлення про сімейні стосунки, які хотіли би побудувати, про обов'язки, які покладає на них шлюб. Науковцями визначено, що уявлення про майбутню сім'ю надалі позначаються на успішності розв'язання окремих проблем у сім'ї, зокрема конфліктних (Е. Арутунянц, О. Бодальов, В. Дружинін, Е. Ейдемільер, А. Лічко, В. Юстицький та ін.); очікуваних її функціях (Т. Говорун, І. Гребенніков, В. Ключников, С. Лаптенко, А. Харчев та ін.); формуванні реальних соціально-шлюбних відносин (І. Голод, В. Горелик, І. Дубровіна, С. Ковальов, Т. Кравченко та ін.). Означене характерне і під час порушень інтелекту: якість подальшого сімейного життя значною мірою залежить від уявлень про нього в розумово відсталій дитині (Н. Галімова, О. Денисова, Г. Шаумаров та ін.), особливо у сензитивному для формування таких психічних новоутворень періоді – підлітковому віці, до моменту створення власної родини, який характеризується розвитком статево-рольо-

вої ідентифікації, потребою в інтимно-особистісному спілкуванні, зростанням зацікавленості у взаємовідносинах із протилежною статтю, формуванням маскулінних та фемінних якостей.

Водночас наукових досліджень, присвячених проблемі формування в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю у вітчизняній і світовій літературі не виявлено, тоді як вона набуває особливо гострого значення, адже сучасний етап розвитку суспільства та інституту сім'ї ставить нові завдання до процесу виховання майбутнього сім'янина.

Емпіричні дослідження засвідчили, що в процесі підготовки до майбутнього сімейного життя на тлі загальних закономірностей розвитку підлітків із нормою інтелекту та розумово відсталих виявляються характерні відмінності сформованості уявлень про майбутню сім'ю останніх. Учні як 7-х, так і 9-х класів спеціальної школи мають значно нижчі показники сформованості уявлень про майбутню сім'ю, ніж учні 9-х класів загальноосвітньої школи. Це і зумовило необхідність розробки та впровадження психологічного підґрунтя з метою здійснення ефективного впливу на рівень сформованості в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю.

Розроблена система корекційної роботи з формування у розумово відсталих учнів 8–9-х класів уявлень про майбутню сім'ю розглядається як комплексна взаємодія структурних компонентів: змістовно-цільовий (напрями, принципи, завдання, зміст психокорекційної роботи), функціонально-процесуальний (етапи, умови, форми і методи корекційного впливу) та оцінно-результативний (критерії, показники). Основу структури системи корекційної роботи склали стрижневі концептуальні положення: культурно-історичний (Л. Виготський, Т. Власова, Л. Занков, О. Леонт'єв, А. Петровський та ін.), гуманістичний (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл та ін.), особистісно-діяльнісний (Л. Виготський, В. Зінченко, А. Петровський, О. Романова, Д. Ельконін та ін.) та когнітивно-біхевіоральний підходи (А. Бек, А. Елліс, Д. Келлі та ін.), які надалі обумовили наявність, зміст та роль усіх її компонентів.

Визначено такі принципи побудови та впровадження системи корекційної роботи:

1) принципи психокорекційної роботи (В. Бондар, С. Миронова, В. Синьов, О. Хохліна та ін.) – єдність діагностики та корекції, нормативність розвитку, корекція «зверху донизу», корекція «знизу доверху», системність розвитку психічної діяльності, діяльнісний принцип корекції;

2) принципи спеціальної дидактики (В. Бондар, Г. Дульнев, І. Єременко, В. Липа, М. Матвєєва, С. Миронова, В. Синьов та ін.) – корекційно-виховна спрямованість нав-

чання, науковість, системність та послідовність, доступність, активність і свідомість, наочність, вирішальна роль учителя і педагогічного колективу в навчанні, індивідуальний і диференційований підхід;

3) принципи організації тренінгової взаємодії з розумово відсталими підлітками (О. Бажукова, Д. Маллаєв, П. Омарова та ін.) – корекційна спрямованість тренінгу, добровільна участь, взаємна повага;

4) принципи організації роботи в групі (за Т. Чекмарьовою) – оптимізація розвитку, баланс комфорту й дискомфорту, вільний простір, спрямованість на застосування результатів тренінгу в житті;

5) принципи підготовки учнівської молоді до сімейного життя (В. Снігульська, Г. Харкан та ін.) – природовідповідність, культуровідповідність, соціальність, довіра та підтримка, незбудження статевого потягу, конкретність і зрозумілість, самореалізація.

Спираючись на один із основних принципів корекції – «зверху донизу», тобто опору на вищі психічні функції, виділено основні психологічні умови формування у розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю:

1. Поетапність психологічного супроводу розумово відсталих підлітків із формування, розвитку і корекції в них знань про сімейно-шлюбні відносини та уявлень про власну майбутню сім'ю шляхом спеціальної організації розумової діяльності, спрямованої на свідоме оволодіння ними операціями порівняння, узагальнення, встановлення логічних зв'язків, трансферації та ін.

2. Формування позитивної установки на шлюб та особистісно-усвідомленої готовності до створення сім'ї у майбутньому на основі активізації інтелектуальних й емоційно-ціннісних компонентів свідомості з урахуванням особистого досвіду учнів та урізноманітнення форм і методів корекційного впливу.

3. Дозований обсяг теоретичного матеріалу зі збільшенням акцентів на самостійну практично-творчу роботу з використанням проблемних ситуацій, рольових ігор, що об'єктивно-критично відображають різні сторони сімейного життя та взаємини статей.

4. Організація просвітницької і консультативної роботи з фахівцями спеціальних загальноосвітніх закладів та батьками щодо змісту, форм та методів психологічного супроводу розумово відсталих підлітків у процесі їхньої підготовки до сімейного життя.

Результати різноаспектного аналізу науково-методичної літератури та проведеного констатувального експерименту засвідчили необхідність створення системи корекційної роботи з формування в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю та підготовки їх до сімейного життя, яка повинна бу-

дуватися на основі комплексної взаємодії фахівців спеціальних освітніх установ і батьків та включати в себе такі напрями: психологічний, педагогічний, загальносоціальний, національний, фізіолого-гігієнічний, юридично-правовий, господарсько-економічний, морально-естетичний та естетичний.

Система корекційної роботи з формування в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю включала в себе три блоки роботи:

1-й блок – робота з учнями 8–9-х класів спеціальної школи на основі психокорекційної програми «Моя майбутня сім'я»;

2-й блок – просвіта та консультація фахівців спеціальних освітніх установ на основі комплексу лекцій «Психологічна підготовка розумово відсталих підлітків до майбутнього сімейного життя»;

3-й блок – просвіта та консультація батьків розумово відсталих учнів 8–9-х класів на основі комплексу лекцій «Моя дитина – майбутній сім'янин».

Організація розробленої системи корекційної роботи з формування в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю у процесі експериментальної роботи визначалася ступенем зростання складності пізнавальних і практично-творчих завдань, активності й самостійності учнів, підвищення рівня компетентності фахівців спеціальних загальноосвітніх закладів та батьків щодо змісту, форм та методів системи роботи з підготовки школярів до сімейного життя. При цьому діалектика взаємовідношення відпрацьованих психологічних умов ефективності процесу формування в старшокласників уявлень про майбутню сім'ю така, що їх дотримання здійснювалося в межах кожного блоку корекційно-розвивальної роботи. Саме в них сконцентровано успішність психологічного супроводу учнів на формування, розвиток і корекцію в них уявлень про сімейне життя в їх інтегративній єдності.

До першого блоку системи корекційної роботи з формування в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю увійшла робота безпосередньо з учнями 8–9-х класів спеціальної школи. Адже на думку С. Анісіутиної [1, с. 42–46], в процесі виховання майбутнього сім'янина провідною ідеєю є ідея гармонізації, яка будується на основі комплексної взаємодії батьків і педагогів з орієнтацією на суб'єктне включення до нього самих учнів.

З метою формування в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю було розроблено психокорекційну програму «Моя майбутня сім'я». Робота відбувалась у процесі спеціально організованих корекційно-розвивальних занять, які проходили із циклічністю один раз на два тижні протягом двох навчальних років і тривали 35 хвилин. За формою ор-

ганізації заняття належать до групових. Проводились вони практичним психологом у другій половині дня у вільний від навчання час у кабінеті психологічного розвантаження.

У ході реалізації психокорекційної програми «Моя майбутня сім'я» ми спиралась на особливості інтелектуального розвитку розумово відсталих підлітків, їхні вікові та гендерні особливості, тому до кожного учня застосовувався індивідуальний підхід. Процес підготовки розумово відсталих підлітків до сімейного життя включав психокорекційну роботу з розвитку психічних процесів, які лежать в основі формування уявлень про майбутню сім'ю – уяви, пам'яті, мислення тощо. До занять із підлітками було впроваджено форми роботи, спрямовані на узагальнення та розширення знань та уявлень про майбутню сім'ю, формування нових понять про сімейне життя, формування чітких образів майбутньої сім'ї та її членів, гармонізацію прикладів сімейного життя із власного досвіду (родини батьків, знайомих, медійного образу), формування уявлень про позитивні та деструктивні приклади сімейного життя.

Психокорекційна програма «Моя майбутня сім'я» носить концентричний і системний характер та складається з чотирьох взаємопов'язаних етапів, 1-й та 2-й етапи призначені для учнів 8-х класів, 3-й та 4-й – для учнів 9-х класів.

1-й етап – «Зародження сім'ї» – спрямований на розширення в учнів 8-х класів спеціальної школи знань та формування і розвиток уявлень про значення сім'ї як соціального інституту; духовні та психологічні передумови створення сім'ї; особливості укладання шлюбу; права та обов'язки сім'янина; складові щасливого сімейного життя; образ майбутніх чоловіка й дружини. Цей етап включає в себе такі теми занять: «Ознайомче. Сім'я – основа суспільства»; «Своєрідність взаємовідносин між хлопцями і дівчатами»; «Перше кохання»; «Укладання шлюбу»; «Права та обов'язки подружжя»; «Сім'я починається з тебе»; «Необхідні складові щасливого сімейного життя»; «Якості ідеального сім'янина».

2-й етап – «Побудова сімейних взаємостосунків» – спрямований на розширення в учнів 8-х класів спеціальної школи знань про культуру сімейних взаємовідносин та формування і розвиток уявлень про особливості міжособистісних контактів у майбутній сім'ї, розподіл сфери лідерства, розв'язання сімейних конфліктів, взаємостосунки між майбутніми чоловіком і дружиною. Цей етап включає в себе такі теми занять: «Культура сімейних взаємовідносин»; «Хто в сім'ї лідер»; «Взаємостосунки між чоловіком та дружиною»; «Тепло родинного кола»; «Мистецтво спілкування з дітьми»; «Розв'язання сімейних конфліктів»; «Культура сексуальних взаємовідносин»; «Труднощі

в спілкуванні між подружжям»; «Спілкування в родині – запорука сімейного щастя».

3-й етап – «Організація сімейного життя» – має на меті розширення в учнів 9-х класів спеціальної школи знань та формування і розвиток уявлень про побудову господарсько-економічних відносин у сім'ї; організацію сімейного побуту та дозвілля; побудову рольової структури в сім'ї; планування сімейного бюджету. Цей етап включає в себе такі теми занять: «Організація сімейного життя»; «Організація сімейного дозвілля»; «Господарсько-економічні відносини в сім'ї»; «Організація сімейного побуту»; «Рольова структура сім'ї»; «Планування дитини»; «Відповідальність за сімейні обов'язки»; «Планування сімейного бюджету».

4-й етап – «Я майбутній сім'янин» – спрямований на розширення в учнів 9-х класів спеціальної школи знань та формування й розвиток уявлень про майбутнє сімейне життя і майбутнє батьківство; побудову міцної сім'ї; гігієну сімейних взаємостосунків. Цей етап включає в себе такі теми занять: «Я і моя майбутня сім'я»; «Я – майбутній господар чи господиня»; «Побудова міцної сім'ї»; «Гігієна сімейних взаємостосунків»; «Я – майбутній батько чи мати»; «Вирішення конфліктних ситуацій у моїй майбутній сім'ї»; «Таємниці щасливого сімейного життя»; «Значення сімейних традицій для моєї майбутньої сім'ї»; «Я – майбутній сім'янин».

Важливою складовою, яка впливає на ефективність психологічного супроводу розумово відсталих підлітків у процесі проведення занять із формування в них уявлень про майбутнє сімейне життя – це організація простору. Кімната, в якій планується проведення занять, повинна бути просторою та світлою, не нагромадженою зайвими меблями, безпечною для активної діяльності учнів. Стільці необхідно розставляти по колу, а столи можуть стояти збоку. Необхідне обладнання готується завчасно до кожного заняття, до нього входять: ноутбук, проектор, мультимедійний екран, звукові колонки, класна дошка, магнітна дошка, різнокольорова крейда, магніти, ватман, аркуші формату А4, ручки, олівці, маркери, фарби, пензлики, склянки для води, клейка стрічка та ін.

До кожного заняття психокорекційної програми «Моя майбутня сім'я» було включено такі структурні компоненти: вступна частина; інформаційна частина; розминка; практична частина; рефлексія та підведення підсумків заняття. У процесі реалізації зазначеної програми застосовувались такі форми роботи, як: адаптована лекція з мультимедійним супроводом, відеоаналіз, дебати, дискусія, круглий стіл, а також комплекс тренінгових (ігрові методи; методи, спрямовані на розвиток соціальної перцепції; медитативні техніки) та психотерапевтичних методів (техніки гештальт-терапії,

психодрами, трансактного аналізу, тілесно-орієнтованої психотерапії, арттерапії).

Другий блок системи корекційної роботи з формування в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю включав роботу із фахівцями спеціальних освітніх установ із метою організації просвітницької і консультативної роботи щодо змісту, форм і методів психологічного супроводу розумово відсталих підлітків у процесі їхньої підготовки до сімейного життя. С. Максименко та М. Заброцький [2] підкреслюють, що не у всіх сім'ях панує здоровий та сприятливий морально-психологічний клімат для людини, здатної реалізувати себе в ролі сім'янина, тому, на думку вчених, на допомогу батькам повинна прийти школа. О. Мастюкова [3], С. Миронова [4], Г. Шаумаров [6] підкреслюють, що основним координаційним джерелом реалізації завдання з підготовки до майбутнього сімейного життя дітей із порушенням інтелектом розглядається спеціальна школа.

У процесі роботи практичного психолога з педагогами було використано такі форми роботи: лекції, індивідуальні консультації, бесіди, дискусії, надання психолого-педагогічних рекомендацій, супервізії, аналіз презентованої практичним психологом сучасної науково-популярної літератури.

Змістовно цей блок реалізувався в комплексі лекцій для педагогів «Психологічна підготовка розумово відсталих підлітків до майбутнього сімейного життя». Запропоновані лекції призначені для проведення їх психологом 1 раз на місяць протягом 2-х років. Приклад тем лекцій для педагогів: «Ознайомлення розумово відсталих підлітків із цінністю сім'ї»; «Ознайомлення учнів із сімейними традиціями»; «Ознайомлення учнів з особливостями спілкування між хлопцями та дівчатами»; «Ознайомлення учнів із культурою міжстатевих взаємовідносин»; «Проблема статевого виховання розумово відсталих учнів»; «Формування в учнів фемінних та маскуліних рис»; «Формування психологічної готовності у розумово відсталих підлітків до створення у майбутньому сім'ї»; «Особливості виховання майбутнього сім'янина» та ін.

До *третього блоку* було включено просвіту та консультацію батьків учнів 8–9-х класів щодо змісту, форм і методів психологічного супроводу розумово відсталих підлітків у процесі їхньої підготовки до сімейного життя.

Адже дослідження К. Вітека, М. Вовчик-Блакитної, А. Волкової, І. Клемантович, З. Фрейда, З. Цельмера, Т. Юферевої та інших науковців доводять, що батьківська сім'я в майбутньому впливає на долю молодого подружжя та на їхнє сімейне благополуччя, оскільки діти схильні неусвідомлено переносити моделі взаємин своїх батьків у власні сім'ї. Аналіз результатів констатувального експерименту показав,

що більшості розумово відсталих підлітків притаманний високий рівень ідентифікації сім'ї батьків із майбутньою сім'єю, незважаючи на те, що приклад батьківських сімей здебільше є негативним. Тому важливою частиною в процесі підготовки розумово відсталих підлітків до майбутнього сімейного життя є робота з батьками.

Робота здійснювалася у формі лекцій, індивідуальних консультацій, бесід, дискусій, наданні психолого-педагогічних рекомендацій, аналітичної презентації практичним психологом сучасної науково-популярної літератури.

Розроблено комплекс лекцій для батьків «Моя дитина – майбутній сім'янин». Лекції проводилися практичним психологом 1 раз на місяць протягом 2-х років. Основною метою роботи з батьками було підвищення рівня педагогічної компетентності в таких питаннях, як особливості виховання хлопців та дівчат, культура сімейного спілкування, особливості підліткового віку, формування необхідних якостей майбутнього сім'янина. Після завершення кожної лекції батьки мали можливість отримати брошуру з психолого-педагогічними рекомендаціями щодо того питання, яке обговорювалося на занятті. Приклад тем лекцій для батьків: «Тепло сімейного кола»; «Культура сімейного спілкування»; «Авторитет батька в сім'ї»; «Мама – найближчий друг»; «Виховання майбутньої хазяйки та хазяїна»; «Сімейні традиції»; «Батьки – це приклад для дітей»; «Виховання дівчинки як майбутньої берегині сімейного кола»; «Виховання хлопця як майбутнього годувальника родини»; «Етика сімейних відносин»; «Виховання жіночності у дівчат та мужності у хлопців»; «Необхідні якості майбутнього сім'янина» та ін.

Отже, вирішальна відповідальність у розширенні знань дітей та підлітків із вадами розумового розвитку про сім'ю та формуванні, розвитку і корекції їхніх уявлень про власну майбутню сім'ю покладається саме на спеціальну школу. Розроблена система корекційної

роботи з формування в розумово відсталих підлітків уявлень про майбутню сім'ю відображає необхідність єдності та взаємодії батьків і фахівців спеціальних освітніх установ у психологічному супроводі розумово відсталих підлітків у процесі їхньої підготовки до майбутнього сімейного життя.

Експериментальна перевірка розробленої системи корекційної роботи засвідчила її ефективність та доцільність застосування в спеціальній загальноосвітній школі. Після завершення експериментальної роботи значно збільшилась кількість підлітків із високим та середнім рівнями досліджуваних уявлень, водночас значно зменшилась представленість із низьким. Середній показник високого рівня сформованості в підлітків експериментальної групи уявлень про майбутню сім'ю на 17% (статистично достовірно) перевищив відповідні дані в підлітків контрольної групи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анисютина С.А. Формирование готовности подростков к семейной жизни как целевая функция социального педагога / С.А. Анисютина // Ярославский педагогический вестник. – Ярославль, 2009. – № 3 (60). – С. 42–46.
2. Максименко С.Д. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування) / С.Д. Максименко, М.М. Заброцький. – К. : Главник, 2005. – 112 с.
3. Мастюкова Е.М. Семейное воспитание детей с отклонениями в развитии / Е.М. Мастюкова. – Москва : ВЛАДОС, 2004. – 398 с.
4. Миронова С.П. Статеве виховання у допоміжній школі : [посібн. для вчит.] / С.П. Миронова, М.П. Матвеева. – Кам'янець-Подільський, 1996. – 30 с.
5. Синьов В.М. Психологія розумово відсталої дитини : [підручник] / В.М. Синьов, М.П. Матвеева, О.П. Хохліна. – К. : Знання, 2008. – 359 с.
6. Шаумаров Г.Б. Социально-психологические проблемы молодой семьи выпускников специальной школы для детей с задержкой психического развития : автореф. док. псих. наук / Г.Б. Шаумаров. – М., 1990. – 25 с.